

ERDŐDI ALEXANDRA ANITA

VERSSZERKESZTÉSI ÉS SZERZŐSÉGI KÉRDÉSEK:
FERENDUM ET SPERANDUM

REZÜMÉ

A *Ferendum et sperandum* akrosztichonú verset vizsgáltam a szerző és a retorikai felépítettség szempontjából. Ez a két aspektus különösen összekapcsolódik ebben a versben. Ezeket felhasználva a versben található mitológiai utalás (Ulysess) segíthet közelebb jutni a szerző személyéhez. De még így sem lehet minden kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a vers valóban Rimay Jánosé.

ABSTRACT

About the Author and the Structure – Ferendum et sperandum

My essay deals with the poem *Ferendum et sperandum*, focusing on the problems of its authorship and on its rhetorical structure. The mythological reference to Ulysess is highlighted in particular because it is also present in the poems of János Rimay. The authorship of the poem has intrigued scholars for long but the question is not settled yet.

*

Szövegváltozatok

1. Az Istenes énekek 1633-as bécsi kiadásából

Igen szép ének ez két szónak bötűjéből állván¹
Ferendum et Sperandum
Autore incerto

Forog az szerencse, mit bízunk őbenne, semmiben nem állandó,
Csak ideig kedvez, tündöklő üveghez mindenekben hasonló,
Ki minthogy eltörik, így ő is változik, állapata romlandó.

¹ Az átírást az RMVA 17. pécsi munkacsoportja készítette.

Ezvilági sok kincs, melyben semmi jó nincs, múlhatik szerencsétől,
Tündöklő uraság, tisztbéli méltóság függ ennek erejétől,
Ha megszűnik kedve, küldd idegen földre régi lakóhelyétül.

Rólam vehet ebből, mint egy szép tükörből, magának minden példát,
Mert azmint rámosztá, tőlem úgy elrántá szerencse adományát,
Ki kedvemre éltem, kell immár követnem számkivetésnek kínját.

Ez rossz, csalárd világ, ki merő hamisság, engemet, jaj, mint veszte,
Mint halat horogra, úgy csala sok búra hízelkedő beszéde,
Étkével táplála, melyben rejt vala iszonyú, csalárd mérge.

Nem is kerülém el szentséges erkölccsel sok hízelkedő szavát,
Nem jutván eszemben, hogy Isten mindenben jelenti igazságát,
Azmint sok jóm után érzem immár nyilván Istennek ostorát.

De miért csudálom Isten dolgát, tudom, hogy gonosz jóra fordul,
Vétkünket eltúri, de reánk is küldi büntetését ostorul,
Segítségét tőlünk rántja, ha nem térünk régi gonoszságunkból.

Úgy én bűneimért Istenem engem sért, elhagyott és megutált,
Hatalmas emberek mindenütt üldöznek, ellenségem rámkialt,
Lesben megállanak, fejemnek akarnak szerezni szörnyű halált.

Mindentül elváltam, egyedül maradtam, barátim elhadtanak,
Iszonyú kősziklák, erdők, széles puszták fejemet lappangatják.
Idegen emberek engem elkerülnek, magok hozzám sem adják.

Éljek-é, nem tudom, mert késik halálom, s kínjaim nevedeknek,
Kétségben essem-é, s halált szerezzek-é nyomorodott fejemnek?
Azt sem mívelhetem, mert elveszti lelkem haragja Istenemnek.

Túrnöm hát jobb lészen, mert még előlvészen Istenem, szent fiáért,
Bűnöm elfelejti, pokolra sem veti én lelkem, ki hozzá tért,
Noha kereszt által keservesen próbál fertelmes életemért.

Szenvedem békével, magamat is ezzel biztatom mindenekben,
Többet én megváltóm szenvedett, jól tudom, idvösségemért testben,
Nem egyedül vagyok földön, ki nyomorgok, szenvedik ezt is többen.

Példáját sokaknak, igyefogyattaknak látom árva fejemen,
Mert szerencséjekben, számkivetésekben részes vagyok sokképpen,
Kedves lakóhelyem, távol levén tőlem, jut eszemben keserven.

Éktelen kősziklák, mint fészkek, úgy állnak, hazája Ulyssesnek,
Hosszú életével, jó szerencséjével tetszik lenni kedvesnek,
Midőn azt óhajtja, hogy csak füstöt lássa régi lakóhelyének.

Repülő madarak, ha ősszel távoznak, megjönnek ismét nyárban,
Vagy félelmes vadak, messze hogyha futnak, térnek szokott barlangban,
Csak egyedül nékem nem szabad megtérnem örömöm hajlékában.

Az tél mikor múlik, víg tavasz érkezik, föld mindenektől újul,
Levelekkel erdő, örvend az sík mező, virágokkal béborul,
Csak én, szegény lélek, sírok és kesergék, mert örömem nem újul.

Nyughatatlan sok gond, ímé, annyira ront, hogy nem soká megemészt,
Ha nem szánja lelkem teremő Istenem, sok bú, siralom elveszt,
Sőt, én ellenségem csudálja, hogy engem az föld is el nem sillyeszt.

De megszán Istenem s ennyi sok siralmim, tudom, jóra fordulnak,
Múlnak óhajtásim, noha most könyveim szemeimből csordulnak,
Mint Nap eső után, így bánatim után örömmim megújulnak.

Véget ér, elhittem, az üdő mindenben, bánatnak vége szakad,
Nagy erős kősziklák idővel romolnak, s idővel tenger apad,
Így sok ínségemnek, számkivetésemnek idővel vége szakad.

Mikor az madarak fákon fészket raknak tavasszal, zöld erdőben,
Béjárván sok földet, bujdosó fejemet megnyugotám egy völgyben,
Ezeket így szerzem, igyemet kesergém az ezerhatszáznygyben.

2. Az Istenes énekek 1660-as bártfai kiadásából²

Más
Ferendum et sperandum

Forog a szerencse, mit bízunk őbenne, semmiben nem állandó,
Csak ideig kedvez, tündöklő iveghez mindenkben hasonló,
Ki mint hogy eltörik, így ő is változik s állapotja romlandó.

Ez világi sok kincs, melyben semmi jó nincs, múlhatik szerencsétül,
Tündöklő uraság, tisztbéli méltóság függ ennek erejétül,
Ha megszűnik kedve, küld idegen földre régi lakóhelyétül.

² Az átírást az RMVA 17. pécsi munkacsoportja készítette.

Rólam vehet ebből, mint egy szép tükörből magának minden példát,
Mert amint rám osztá, tőlem úgy elfosztá szerencse adományát,
Ki kedvemre éltem, kell immár szenvednem számkivetésnek kínját.

E rossz csalárd vilá* [...] merő hamisság, [...] jaj mint veszte,
Mí* [...] horogra, úgy csala s* [...] hízelkedő beszéde,
[...] táplála, melyben rejtve -*la iszonyú csalárd mérge.

Nem is kerülöm el szentséges erkölccsel hízelkedő pohárát,
Nem jutván eszemben, hogy Isten mindenben jelenti igazságát,
Amint sok jóm után érzem immár nyilván Istenemnek ostorát.

De miért csudálom, Isten *olga tudom, hogy gonosz [...] fordul,
Vétkünket el*, *e reánk is küldi bűn* ostorul,
Segítséget [...] *ántya ha nem té* [...] gonoszságunkból.

[...] *n bűneimért, Istenem engem sért, elhagyott és megutált,
Hatalmas emberek mindenütt üldöznek, ellenségem rám kiált,
Lesben megállanak, fejemnek akarnak szerezni szörnyű halált.

Mindentúl megváltam, egyedül maradtam, barátim elhadtanak,
Iszonyú kősziklák, erdők, széles puszták fejemet lappangatják,
Idegen emberek engem elkerülnek, magok hozzám sem adják.

Éljek-é, nem tudom, mert késik halálom, kínaim nevednek,
Kétségbe essem-é, halált szenvedjek-é nyomorodott fejemnek?
Azt sem művelhetem, mert elveszti lelkem haragja Istenemnek.

Túrnöm hát jobb lészen, mert még elől veszen Istenem szent Fiáért,
Bűnöm elfelejti, pokolra sem veti lelkem, ki hozzád megtért,
Noha kereszt által keservesen próbál fertelmes életemért.

Szenvedem békével, magamat is ezzel biztatom mindenekben,
Többet én megváltóm szenvedett, jól tudom, idvösségemért testben,
Nem egyedül vagyok, földön ki nyomorgok, szenvedik ezt is többen.

Példáját sokaknak, igyefogyottaknak látom árva fejemen,
Mert szerencséjekben, számkivetésekben részes vagyok sokképpen,
Kedves lakóhelyem távol lévén tőlem, jut eszemben keserven.

Éktelen kősziklák, mint fészek, úgy állván, hazája Ulyssesnek
Hosszú életénél, jó szerencsénél tetszik lenni kedvesnek,
Midőn azt óhajta, hogy csak füstöt lássa régi lakóhelyének.

Röpülő madarak, ősszel ha távoznak, megjőnek ismét nyárban,
Úgy félelmes vadak messze ha elfutnak, térnek szokott barlangban,
Csak egyedül nékem nem szabad megtérnem örömem hajlékában.

A tél mikor múlik, víg tavasz érkezik, föld mindenestül újul,
Levelekkel erdő örvend, a sík mező virágokkal béborul,
Csak én szegény lélek sírok és kesergék, mert örömem nem újul.

Nyughatatlan sok gond, ímé annyira ront, hogy nemsoká megemészt,
Ha nem szánja lelkem teremtő Istenem, sok bú s siralom elveszt,
Sőt én ellenségem csudálja, hogy engem az föld is el nem sillyeszt.

De megszán Istenem, s ennyi sok siralmim, tudom, jómra fordulnak,
Múlnak óhajvásim, noha most könveim szemeimből csordulnak,
Mint Nap eső után, így bánatim után örömmim megújulnak.

Véget ér, elhittem, az idő mindenben, bánatnak vége szakad,
Nagy erős kősziklák idővel romolnak, idővel tenger apad,
Így sok ínségimnek, számkivetésimnek idővel vége szakad.

Mikor a madarak fákon fészket raknak, tavasszal zöld erdőben,
Béjárván sok földet, bujdosó fejemet megnyugotám egy völgyben,
Ezeket úgy szerzém, igyemet kesergém az ezerhatszáznyegyben.

3. Az Istenes énekek 1671-es lócsei kiadásából³

A szerencsének állhatatlan voltáról a szentenciának bötüiből állván
Ferendum et sperandum
Incerto Authore

Forog a szerencse,
Mit bízunk őbenne,
Semmiben nem állandó,
Csak ideig kedvez,
Tündöklő iveghez
Mindenekben hasonló,
Ki mint hogy eltörik,
Így ő is változik
Állapotja romlandó.

Evilági sok kincs,
Melyben semmi jó nincs

³ Az átírást az RMVA 17. pécsi munkacsoportja készítette.

A *Ferendum et sperendum* akrosztichonú szöveg az egyik legérdekesebb a 17. század első éveiben keletkezett szövegek közül. Érdekessége mellett a szerkesztése, felépítése is kiemelkedő, sőt a költeményben szereplő Homérosz-idézettel kapcsolatban Eckhardt Sándor ezt írta: „talán egyedülálló jelenség ebben a korban”.⁵ Valóban nagyon ritka intertextualitásról van szó és dolgozatom⁶ egyik része ehhez kapcsolódik, a másik részében pedig a vers retorikai felépítését, a strófákat meghatározó költői eszközöket és azok összekapcsolódását vizsgálom.

A költemény az *Istenes énekek* több kiadásában is megtalálható, az RMVA 17 (Régi Magyar Versek Adatbázisa)⁷ jelenlegi fázisában is elérhető már három olyan kötet, mely tartalmazza a *Ferendum et sperandum* valamely változatát a hozzájuk tartozó interpretációkkal is. Fentebb az adatbázis munkálatai során elkészült átiratokat közöltem.

Gondosan felépített versszerkezet

A *Ferendum et sperandum* a kor verseihez képest bonyolultabb felépítésű. Minden versszaknak megvan a maga irányító szóképe, mely kialakítja, meghatározza a strófát és sok esetben előre is vetíti a következő strófaét. Ilyen szempontok alapján le lehet írni a szöveg „trópus- és figuratérképét”, mely körbevezeti az olvasót a szerző retorikai ismeretein, költői invencióin.

Az első strófa meghatározó trópusa a metafora, az üveg és a szerencse azonosítása történik meg.⁸ Ennek kapcsán felmerül a lehetősége annak, hogy a vers szerzője ismerte a tükörhöz/üveghez köthető babonát („tün-

⁴ SZILASI László, *A sas és az apró madarak: Balassi Bálint költői nyelvének utóélete a XVII. század első harmadában*, Balassi, Budapest, 2008.

⁵ ECKHARDT Sándor, *Balassi-tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 1972, 387–423.

⁶ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-ÚNKP-16-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

⁷ <http://www.rmva17.hu/> Utolsó megtekintés 2017. XI. 06.

⁸ Ez nem egyedi jelenség, mert a *Magyar nyelvtörténeti szótár* közmondást hoz az üveg és szerencse kapcsolatára: „Üveg a szerentse.” III. k., (SZ-ZS), szerk. SZARVAS Gábor, SIMONYI Zsigmond, Budapest, 1893, 912.

döklő üveghez mindenkben hasonló, / Ki minthogy eltörik...”).⁹ De ezen kívül a vers egy közhellyel, a szerencse forgandóságával nyit. A megszólaló itt többes szám első személyben beszél, egy költői kérdést is elrejt a második sorban, illetve a szerencsét a negatív oldaláról mutatja be, mert a romlásra figyelmeztet, fel sem merül, hogy esetleg majd a jó szerencse is eljöhethet.

A második versszak a szinekdochéra épül, a szerencse további tulajdonságai jelennek meg, egy általános leírást kapunk. Ami fontos, hogy csak az evilági értékek felett van hatalma a szerencsének. A forgandó szerencse közhelyet itt fűzi össze egy másik meghatározó motívummal, mégpedig a bujdosással. Ez nem teljesen világos utalás a bujdosására, mert a régi lakóhelyről való elküldés a régi tisztség elvesztésével is összefüggésben lehet, ami, ha megszűnik, akkor bizonyos hozzátartozó javak is elvesznek, így például a birtok és a lakóhely. A továbbiakban a szerencse és a bujdosás között próbál meg egyensúlyozni, illetve Istentől fogja várni a segítséget. A két strófa között van egy jelzőátvitel is, az első versszakban a *tündöklő* jelzőt az üveg, míg a másodikban a tisztség kapja meg.

A két bevezető strófa után, a harmadiktól az ötödik stróféig egyes szám első személyben beszél. Ezt a két strófát a törvényszéki beszédhez („lat. *genus iudiciale*, gör. *to diakanikon genosz*”)¹⁰ lehet sorolni, mert a szerencsét vádolja meg az elbeszélő.

A következő nagy szerkezeti egység a beszédfajták alapján a harmadik versszaktól a kilencedikig tart: a bemutató beszédnem („lat. *genus demonstrativum*, gör. *epideiktikon genosz*”)¹¹ kapcsolja össze a strófákat, ezt segíti a példázat kibontása, a saját helyzet bemutatása. De az elsőtől a kilencedik versszakig egy „vádirat” is megjelenik, mert nemcsak a szerencsét okolja a nehéz helyzete miatt, hanem a világot, majd Istent, végül pedig a többi embert is, akik nem állnak vele szóba, elkerülik. A teljes magány megjelenítéséhez a fokozást használja.

A harmadik versszak egy exemplumra épül. De emellett mintha megidézné a királytűkrök műfaját is („Rolam vehet ebből mint edgy szép tü-

⁹ A tükörrre vonatkozóan: „A magyar népi hiedelmekben is jelentős szerepet játszik ez a tárgy. [...] általánosan elterjedt nézet, hogy a tükör eltörése valamiféle szerencsétlenséget jelez.” HOPPÁL Mihály, JANKOVICS Marcell, NAGY András, SZEMADÁM György, *Jelképtár*, Helikon Kiadó, 1990, 225–226.

¹⁰ *Retorikai lexikon*, szerk. A. JÁSZÓ Anna, Kalligram, Pozsony, 2010, 1223. (Továbbiakban *Retorikai lexikon*). Ld. még SZABÓ G. Zoltán, SZÖRÉNYI László, *Kis magyar retorika (Bevezetés az irodalmi retorikába)*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.

¹¹ *Retorikai lexikon*, 131. Ld. még SZABÓ G., SZÖRÉNYI, *i. m.*

körből magának minden példát”)¹², csak itt megfordul a dolog, a rossz döntések és azok következményei kerülnek előtérbe, nem pedig az, hogy hogyan kellene cselekedni. A tükör eddig a szerencsére, annak bemutatására szolgált (első versszak) – itt most teljesen más feladatot lát el. Nem lehet ugyanaz a kettő, már nem a tárgyról, hanem a műfajról beszél. Ráadásul az első strófában „tündöklő iverg”-nek nevezte, míg ebben a versszakban már „szép tükör”-nek, ezzel pedig az egyik legáltalánosabb jelzővel utal a műfajmegnevezésre (szép ének megfogalmazás analógiájára itt a fejedelmi/királytükör műfaja lesz megjelölve) és így az eltérő szóhasználattal is érzékelteti a különbséget. Ezt az elkülönítést a hasonlat is alátámaszthatja. Sőt, még iróniát is alkalmaz, mert a jó példát szokás általában felelmegetni, exemplumként használni,¹³ és a királytükörök is azért íródtak, hogy megfelelő példát adjanak az olvasónak. A szerencse jelleme is további árnyalást kap, itt még bele is törődik a szerencse forgandóságába a vers elbeszélője, hiszen ismeri azt.

A negyedik strófában a horogra akadt hal hasonlattel szemlélteti a helyzetét. Viszont már nem a szerencsét okolja, kiterjeszti a hibáztatást az egész világra. A hasonlat, a metafora a strófa végére allegóriává bővül. A hal bekapja a csalit, nem sejtve, hogy azzal együtt a horgot is, a szerencsétlen ember, pedig ugyanilyen naiv módon hisz a világ/szerencse csábításának. A hal-allegóriával a jelképhasználat¹⁴ is megjelenik, ezzel még inkább alátámasztva, hogy mennyire nemtörődöm módon használta ki a szerencse adta lehetőségeket és nem számolt azzal, hogy ez a kedvező időszak véget fog érni.

Az ötödik strófában „Isten ostorának” toposza a hangsúlyos. Váltás történik, már nem a szerencse a forgandóságából következnek a bajok, Isten az, aki megbünteti az embert, de mindezt jogosan teszi, mert az ember el tud felejtkezni arról, hogy hogyan kell helyesen cselekedni és élni. Vagyis egy kisebb hierarchia is ott van a váltásban, a szerencse/a szerencse forgandósága is Isten eszközei közé sorolható be.

¹² Régi magyar költők tára XVII. század 1., A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete, szerk. KLANICZAY Tibor, STOLL Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 354. A továbbiakban: RMKT 17/1.

¹³ A Magyar nyelvtörténeti szótár „tükör” címszava alapján nem ritka, hogy a tükör és a példa együtt jelennek meg. SZARVAS, SIMONYI, i. m., 816.

¹⁴ A hal nemcsak Jézus Krisztus jelképe, hanem „Az emberi élet – melyben jó és hitvány egyaránt található – különösképpen a jövőjünkkel nem törődő emberek jelképe.” REISINGER János, *Bibliai jelképek lexikona*, Oltaom Alapítvány, Budapest, 2016, 103.

A hatodik strófával lezár egy nagyobb egységet, itt egyes szám első személyben kezd, de az első sor után átvált többes szám első személybe. Erre azért lehetett alkalma, mert egy teljesen általános megállapítást fejt ki: Isten megbünteti a rossz cselekedetek miatt az embereket, itt egyáltalán nem a szerencse a meghatározó tényező. A szabad akarat gondolata is felsejlik, ezért jelenik meg a 2. sorban a vétek eltűrésének megjelenítése. Magyarázza az előző strófát is. A fő retorikai eszköze a költői kérdés. A költői kérdés mellé az aposztrophé is társul, sőt mivel többes számban szólal meg, egy közösség tagjaként beszél, így még a prosopopeia is megjelenik és az általánosítás ezzel válik teljes körűvé.

De miért csudálom Isten dolgát, tudom, hogy gonosz jóra fordul,
Vétkünket eltűri, de reánk is küldi büntetését ostorul,
Segítségét tőlünk rántja, ha nem térünk régi gonoszságunkból.¹⁵

A hetedik strófát meghatározó szókép a szinekdoché, rész–egész felcserélése történik, az egész ember helyett csak annak feje szenved el a kínokat. A büntetéseket felsorolja, de azt, hogy most Isten bünteti a rossz tettei miatt, összekapcsolja azzal, hogy a szerencse kereke nem neki kedvez, más irányba fordult.

A nyolcadik versszak folytatja a szinekdochét és a büntetések felsorolását, ez egy strófaáthajlás is. De, míg a hetedik strófában a sok ember árt neki, addig itt már az egyedüllét bántja. Így ellentét van a két, büntetéseket sorra vevő strófa között. A tájtípusok is megtalálhatóak ebben a strófában. Felsorolás formájában tájékoztat arról az elbeszélő, hogy a számkivetett milyen helyeken kénytelen élni („Iszonyú kősziklák, erdők, széles puszták”).

A harmadik nagy szerkezeti egység a kilencediktől a tizenharmadik strófaig tart és a tanácskozó beszédnemnek („lat. *genus deliberativum*, gör. *genosz szümbulentikon*”)¹⁶ feleltethető meg. Az elbeszélő az önmegszólítással is élve az öngyilkosság gondolatával fogalalkozik – ha úgy tetszik ez a „lenni vagy nem lenni” magyar változata annyiban, hogy a vers megszólalója a kilencedik és a tizedik strófában egy belső monológ alkalmával a saját élete feladásának lehetőségét is megemlíti. De nagyon gyorsan meggyőzi magát arról, hogy inkább tűrni kell a világ, az élet nehézségeit, mert a lelke elveszne. Az is jelentős érv, hogy Jézus sokkal többet szenvedett nála. Így ellentétbe állítja saját és Jézus szenvedéseit.

¹⁵ Az *Istenes énekek* 1633-as bécsi kiadásából. <http://www.rmva17.hu/>

¹⁶ *Retorikai lexikon*, 1183. Ld. még SZABÓ G., SZÖRÉNYI, *i. m.*

A kilencedik versszak költői kérdéssel és önmegszólítással indít, emellett létösszegzést is ad. Az előzőekben használt szinekdoché még itt is megjelenik, de a fej, mint rész és az ember, mint egész mellett előtérbe kerül a lélek.

A tizedik strófában megadja magának a választ, a szinekdoché ismét megjelenik, de itt most úgy, hogy a kicsi rosszat kell elviselni a későbbi, nagyobb jóért. Az eljövendő jó ára a jelenbeli rossz dolgok elszenvédeése. Ez az egyik legjobb érv arra, hogy az előző strófában emlegetett öngyilkossági gondolatot végképp elvesse.

A tizenegyedik versszakban a hasonlóságot találja meg az ő szenvedései és a Megváltó kínjai között, lényegében ellentétbe állítja a kettejük sorsát: saját nehézségei eltörpülnek, a földi kínjaival pedig egy közösség részévé válik, többé már nincs egyedül. Általánossá válik a számkivetettség, de nem egyéni problémát ír le a szöveg, hanem egy sokakat érintő helyzetet. Egy magyarázat is megjelenik arról, hogy az előző strófák egy belső monológként értendők: „Szenvedem békével, magamat is ezzel biztatom mindenkben”.

A tizenkettedik strófában a szinekdochét közrefogja az exemplum és az egyre erőteljesebbé váló bujdosás motívuma. Ezen a helyen lesz először teljesen egyértelmű, hogy a bujdosás motívumáról van szó a költeményben, eddig csak utalások voltak erre. A számkivetés nemcsak az otthontól való távollétre utal, hanem arra is, hogy a szerencse és Isten kivetette a kegyeiből a vers elbeszélőjét.

A tizenharmadik versszak egy lezárás és egy bevezetés is egyben. Egy mitológiai utalással Ulysses/Odüsszeuszt hozza fel hasonlatként. Ez egy általánosabb strófa, átvezetés, hogy a továbbiakban a bujdosás témájában tudjon megszólalni. Itt nem magáról, nem is egy közösség tagjaként, a közösség nevében beszél, hanem Ulysses történetét idézi fel röviden. De a szinekdochét itt sem hagyja ki, az otthont, a házat a füsttel cseréli fel – nagy jelentőséghez juttatva ezzel a neküia¹⁷ és nostos¹⁸ fogalmakat. Az alvilágjárás átvitt értelmet kap, a száműzetés a földön megy végbe. A számkivetés egyenlővé válik az alvilági alászállással. De az is fontos, hogy amit a vers elbeszélője a nyolcadik strófában „iszonyú kősziklának” tart

¹⁷ „Halotti áldozat, a holtak birodalma. Az első és a második neküia az *Odüsszeia* 11. illetve 24. énekében található. Az Alvilágban játszódó jelenetek általánosan használt elnevezése.” Thomas A. SZLEZÁK, *Homérosz – A nyugati irodalom születése*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, [é.n.], 251.

¹⁸ „Hazatérés. A nosztosz illetve a nosztoi a Trójában harcoló akhájok hazatéréséről szóló költemény(ek) elnevezése.” *Uo.*

és nem tetszik neki, azt Ulysses a hazájának mondja, végül oda akar visszatérni. Bármilyen is az otthon, a távollévő bármennyire is szép helyeket jár be, végül mégiscsak haza akar térni. Az utolsó nagy szerkezeti egység is itt kezdődik, visszatér a bemutató beszédhez: egy teljesen szokványos sziklás vidék leírása, illetve az évszakokhoz kapcsolódó jelenségek és asszociációk bemutatása következik.

A tizennegyedik versszak a legerőteljesebben a metaforára és az ellentétre épül. A madarak, a vadak és a bujdosni kényszerülő ember azonosítása történik meg. Ezzel együtt az évszakok segítségével az időszembesítés is megjelenik, de van egy kis hiba, mert azok a bizonyos „röpülő madarak” alapvetően nem nyáron jönnek vissza, hanem tavasszal. Viszont a tavaszt ebben a strófában még nem használhatja el, vagy ha megtenné, ismétlésbe esne, és nem tudná az összes évszakot sorra venni. Az eddig hibátlan szerkesztésű szöveg itt megbicsaklik.

A tizenötödik strófában az időszembesítés tovább folytatódik, csak most a tél és a tavasz szembeállítása van soron (amit az előző versszakban elkerült). Ezzel egyre mélyíti az egyedülléthez kapcsolódó érzéseit. A szöveg elbeszélője ismét lélekként határozza meg magát, ez szinekdoché. A nyolcadik strófában már megjelenített erdők és puszták jellemzése pozitívvá válik a tavasz miatt. A kőszikla viszont nem fogja ezt a változást elérni, sőt a tizennyolcadik strófában a pusztulás lesz a sorsa („Nagy erős kősziklák idővel romolnak”). Ellentét van a föld megújulása és az elbeszélő meg nem újulása között. Ezekkel a természeti képekkel – ellentétek és párhuzamok révén – a tizennegyedik, a tizenötödik, a tizenhetedik, a tizennyolcadik és a tizenkilencedik strófák szorosabb egységet alkotnak.

A tizenhatodik versszakot a teljes pesszimista hangvétel határozza meg. De hangnemet is vált a példák, nyomorúságok felsorolása után: egyszerűen az érzelmi zsaroláshoz folyamodik. Hangulatban itt a legpesszimistább a vers, ez után a strófa után jön a fordulat. Kapcsolatba hozható a kilencedik strófával, mert mindkettőben a halál egyik lehetséges formája bukkan fel, de ezen a helyen már nem az önkézzel okozott vég, hanem a nehézségekbe való belehalás jelenik meg.

A tizenhetedik versszakot egy hasonlat építi fel, a hangnem bizakodóbb: az érzelmi zsarolás után jön a dicséret Isten felé, így pedig ellentét alakul ki a két strófa között. A szerencse forgása átértelmeződik, mert Istennek köszönhetően a siralmak jóra fordulnak.

A tizennyolcadik strófa a nyolcadik strófa ellentétpárja, megfordul a helyzet: már nem a szerencsétlen ember az alárendelt, akit a metaforikus

kősziklák is bántanak, hanem ő lesz az, akinek bajai véget érnek idővel, a kősziklákat viszont az idő el fogja pusztítani. Párhuzamba állítja a sziklák pusztulását, a tenger apadását a saját kínjainak megszakadásával.

A tizenkilencedik és egyben kolofon strófában ismét visszatér a természeti képhez, a tavasz évszakához, ezzel együtt ismét szinekdochét használ. Ez a strófa is kiemeli a tizennegyedik versszak lehetséges hibáját, mert abban a madarak nyáron érkeznek, de itt a madarak tavasszal raknak fészket. A tizenkettedik strófa mellett ez a másik, amely teljesen világosan a bujdosásra utal.

Az utolsó három versszak külön szerkezeti egységnek tekinthető, mert már nem csak a múlt vagy éppen a jelen kerül előtérbe, hanem a lehetséges szebb jövő is.

Mindezek alapján kijelenthető, hogy a *Ferendum et sperandum* szerzője – bárki is legyen az – nagyon jól ismerte a retorikát, gyakorlott költő lehetett. A legmeghatározóbb trópus a szövegben a szinekdoché, amely a tizenkilenc strófából összesen nyolc versszak felépítését határozza meg.

A szöveg négy *Istenes énekek*-kiadásban¹⁹ is fennmaradt (ezért is érdekes az a költői invenció, hogy nem él az istenes énekek egyik szinte állandó figurájával, az aposztrophéval²⁰ – hacsak az egy önmegszólítást nem számoljuk ide). Az első strófája szerepel a Balassi-kódexben is.²¹ A szövegváltozatok a legtöbb esetben nem járnak értelmi-jelentésbeli eltéréssel, de van néhány eset, ahol érdemes lehet megnézni a variánsokat is. Két ilyen hely van a szövegekben: a harmadik strófa: „Ki kedvemre éltem, kell immár szenvednem, számkivetésnek kínnyát.”²² A bécsi, 1632–35-ös *Istenes énekek*-kiadásban így szerepel ez a sor: „Ki kedvemre éltem, kell immár követnem számkivetésnek kínnyát.”²³ A szenvedés vagy követés lényegesen más értelmet ad. Ha a „szenvednem” szerepel, akkor a számkivetés sokkal tragikusabban jelenik meg, azt sejteti az olvasóval, hogy bár tudja, hogy most ennek kell következnie, mégis nagyon nehéz ezt

¹⁹ *Istenes énekek*. Bártfa 1635–40, *Istenes énekek*. Bécs 1632–35, *Istenes énekek*. Lőcse 1670, *Istenes énekek*, Lőcse 1671. A *Balassa-kódex* változata: RMKT 17/1. 611. Ezek mellett az *Erdődy-énekeskönyvben* is megtalálható a *Ferendum et sperandum* egy erőteljesen átdolgozott változata. Ezzel a szövegvariánssal már nem vettem össze az RMKT 17/1. által közölt változatokat. Az *Erdődy-énekeskönyvről* részletes leírást ad SZELESTEI N. László, *Az Erdődy-énekeskönyv*, Irodalomtörténeti Közlemények 1978/1–2, 83–94.

²⁰ Jonathan CULLER, *Aposztrophé*, ford. SZÉLES Csongor, *Helikon* 2000/3, 370–389.

²¹ RMKT 17/1. 611.

²² *Uo.*, 354.

²³ RMKT 17/1. 611.

feldolgoznia. A „követnem” használatával viszont jelzi a szerencse forgandóságát is, a jó életet most egy kevésbé vidám fogja követni.

Az ötödik versszakban található egy másik értelmi variáns, ahol ismét a bécsi kiadás hoz más megoldást: „Nem is kerülém szencséges erkölcsel sok hizelkedő szavát”.²⁴ A többi forrásban ez a sor így szerepel: „Nem-is kerülöm el, szencséges erkölcsel hizelkedő pohárát”.²⁵ A „pohár” megoldással valószínűleg Szókratész alakját próbálja felidézni az elbeszélő, de a hizelkedő variáns is beillik a szövegbe. A szerencsét mindenféleképpen valamiféle rosszra csábító, teljesen kiszámíthatatlan dologként akarja ábrázolni, mert így szembeállíthatja Istennel, aki akkor büntet, ha az ember rosszat cselekszik.

Szerzőségi kérdések

A kiemelkedő retorikai megformáltság mellett a szerzőség körüli feltevések, elképzelések is hasonlóan figyelemreméltók, mert – ahogy sok más ismeretlen szerzőjű költemény esetében – a legkülönbözőbb elképzelések születtek azzal kapcsolatban, hogy ki írhatta a *Ferendum et sperandumot*. Történészek is bekapcsolódtak a kérdés tisztázásába.²⁶ Mindezek ellenére máig nem született minden kétséget kizáró elmélet.

Legelőször az a lehetőség merült fel, hogy Balassi Bálint írta. Szilády Áron gondolta úgy, hogy a kolofonban szereplő 1604-es évszám ellenére is ő lehet a szerző. Egy másik lehetséges versírót nevezett meg Eckhardt Sándor. Komoly kutatómunka alapján jutott arra a következtetésre, hogy a költemény szerzője Illésházy István lehet. Az életrajzi adatok pontosan megfelelnek a szövegben közölt információknak. De talán túlságosan is egybeesik minden adat.²⁷ Itt kell kitérni Ötvös Péter dolgozatára,²⁸ mely-

²⁴ Uo. 354.

²⁵ Uo.

²⁶ Bánkuti Imre és Bisztray Gyula a szintén Illésházynek tulajdonított, *Az Erdelinek siralmas eneke* című vers (*RMKT* 17/1. 81. számú szöveg) kapcsán folytattak vitát, mert előbbi ezt a szöveget elveszi Illésházytól és Csáky Istvánnak adja, de a *Ferendum et sperandum* kapcsán sem hiszi Illésházy szerzőségét. BÁNKUTI Imre, *Illésházy István: költő?*, Irodalomtörténeti Közlemények 1956/3, 345–346. Ezzel szemben Bisztray Gyula Eckhardt Sándornak ad igazat, aki mindkét szöveget Illésházy Istvánnak tulajdonítja. BISZTRAY Gyula, *Illésházy vagy Csáky István?*, Irodalomtörténeti Közlemények 1956/3, 346–349.

²⁷ „Humanista műveltségén kívül a magyar vers több mindent elárul szerzőjéről. Igen magas állású és gazdag úr lehetett. [...] Azt is halljuk, hogy igen befolyásos ellenségei

ben kimutatta más, bizonyosan Illésházy-versek alapján, hogy a *Ferendum et sperandum* nagyon nehezen tulajdonítható Illésházy Istvánnak. Tehát nem ő a versszerző, de valahol mégis az ő környezetében kellene keresni a költőt.

Eckhardt Sándor bizonyítását sem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni, mert néhány dolog – ha a szerző személye nem is – bizonyos. Olyan alkotót kell keresni, aki jól ismeri Balassi Bálint műveit, megfelelő retorikai és humanista műveltséggel rendelkezik, élt 1604-ben és esetleg valamilyen kapcsolatban állt Illésházy Istvánnal, vagy tudott bujdosása körülményeiről. Ezeknek a kritériumoknak egyvalaki különösen megfelel.

A szöveggel legutoljára Pap Balázs foglalkozott, ő nem annak tulajdonít jelentőséget, aminek Szilasi László,²⁹ aki „a szöveget elemezve a hangsúlyt a vers példázatosságára és főképpen annak ellentmondásosságára helyezi.”³⁰ Pap Balázs szerint a „szöveg merőben biblikus, és néhány keresztény alaptétel szervezi kompozícióját.”³¹

A bibliai kompozíció a tizenharmadik strófaig működik is, ott viszont egy pogány szereplő jelenik meg, Ulysses. Pap Balázs ezt úgy magyaráz-

vannak. [...] A bujdosó szerző hatalmas ellenségei tehát egyenesen az életére törnek, feje vesztésére törekednek. Ki lehetett ez a nagyon gazdag és magas tisztséget viselő úr, aki a fejvesztés büntetése elől rideg havasi tájakon bujdosik? [...] A záróstrófa kelte kezünkbe adja a titok nyitját. 1604-ben egyetlenegy magyar úr van, akire ezek az adatok ráillenek s ez Illésházy István. [...] itthon hagyott feleségét is száműzték, lefoglalva és elkobozva egész hozományát, sőt ingóságait, kikergetve őt utolsó menedékéből.” ECKHARDT, *i. m.*, 410–411. Illetve „Illésházy erős humanista műveltséggel rendelkezett.” *Uo.*

²⁸ „[...] sem retorikai szempontból (dispositiós és elocutiós sajátságok), sem a mintavétel területén (bibliai és más, lokalizálható szövegek) nem sikerült biztató kapcsolatokat találni, az pedig nehezen elképzelhető, hogy az imádságok és a vallásosan ugyancsak erősen meghatározott versszövegek (kiváltképp a *Ferendum et sperandum*) ugyanazon, az irodalmi alkotás területén korántsem termékeny szerző esetében ily nagyfokú eltérést mutassanak. Várakozásunk az volt, hogy a biztosan neki tulajdonítható és az emigráció idején összeírt imádságok a szövegkezelés (parafrázis) és az inventio szempontjaiból a neki tulajdonított versekhez közelítenek, ám ezt erőszakoltan sem állíthatjuk: a vizsgálat tanulsága megengedi azt a következtetést, hogy kétségeinket fejezzük ki Illésházy *emigrációs versszövegeivel* kapcsolatban.” ÖTVÖS Péter, *Illésházy imádságai (precatio, oratio, gratiarum actio) = Pálffy Kata leveleskönyve. Iratok Illésházy István bujdosásának történetéhez 1602–1606*, s. a. r. és tanulmánnyal bevezette ÖTVÖS Péter, Szeged, Scriptorum Kiadó, 1991 (Adattár 30.), 180.

²⁹ SZILASI, *i. m.*, 14.

³⁰ PAP BALÁZS, *Históriák és énekek*, Pannónia Könyvek, Pécs, 2014, 185.

³¹ *Uo.*

za, hogy a pogány Ulysses csakis éktelen kősziklák között élhet, ott található otthonra – a *Ferendum et sperandum* elbeszélője viszont pontosan ilyen helyen szenved –, mert pogány, viszont a szövegben a megszólaló a mennyországba vágyik valójában.³²

De miért van szüksége a szerzőnek egy pogány személyre ahhoz, hogy sorsa nyilvánvalóvá váljon? Már eddig is elég kifejező volt, érzékeltetni tudta, hogy mennyire nehéz az élete és mennyire vágyik haza – legyen az tényleges otthon vagy a mennyország. Ulysses jelképként értelmezve azonban nagyon is beleillik egy olyan vers szövegébe, melynek akrosztichonja a túrésra és reménykedésre szólít fel, hiszen „alakja a szenvedések bátor túrésát jelképezi.”³³

Ezzel a strófával kapcsolatban Eckhardt Sándor is megjegyzi, hogy „a költeményben egy Homérosztól vett hasonlattal találkozunk, ami talán egyedülálló jelenség ebben a korban.”³⁴ Valóban nagyon ritka, de nem egyedülálló jelenség, hogy Homérosztól idéznek, már a XVI. században is megjelenik például a Lévai névtelentől a Páris és görög Ilona históriája.³⁵ Viszont valóban ritka az olyan eset, amikor Odüsszeuszt/Ulyssesst használják fel példaként, hasonlatként.³⁶ A *Régi Magyar Költők Tára* XVI. századi sorozatának köteteit végignézve egyetlen olyan szöveg sem található, amelyben Ulysses szerepelne. De van valaki, akinek szövegeiben felbukkan az a név.³⁷ Rimay János kétszer is felhasználja Ulyssesst

³² PAP, *i. m.*, 186.

³³ „A ravaszság, a kalandvágy és az emberi kíváncsiság, valamint a vakmerőség és a kockázatos feladatvállalás megszemélyesítője. A trójai háború kimenetelében kulcsfontosságú szerepet játszott, a hagyomány szerint tőle származott a faló elkészítésének ötlete. Kalandos hazatérését Homérosz önálló eposzban írta meg. Élettörténete eredetileg az istenek haragja által sújtott hős szenvedéseinek folklorisztikus elemekből táplálkozó története volt, erre utal az Odüsszeusz (a 'harag embere') elnevezés is. (A népetimológiai magyarázat a hasonló hangzású, 'gyűlölni', 'haragudni' jelentésű igével hozza összefüggésbe Odüsszeusz nevét.) Alakja a szenvedések bátor túrésát jelképezi. Hányódása és Ithakába való visszatérése tíz évig tartott; egyik leggyakoribb eposzi jelzője a »sokattúrt«” *Szimbólumtár – Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, szerk. PÁL József, ÚJVÁRI Edit, Balassi Kiadó, Budapest, 2005, 361.

³⁴ ECKHARDT, *i. m.*, 409.

³⁵ *XVI. századbeli magyar költők művei*, 7. kötet, 1566–1577, közléteszi DÉZSI Lajos, 1930, 462. Fontos megjegyezni, hogy a szerző forrásként Ovidiust nevezi meg.

³⁶ Az RPHA 17elkészülte ilyen szempontból is égetően fontos, mert rövid időn belül, egy egyszerű kereséssel kiderülne, hogy kik használták Odüsszeuszt/Ulyssesst a szövegekben, így pedig további érdekes adatok, állnának a kutatók előtt.

³⁷ Az *RMKT* 17/1. kötetében viszont két olyan szöveg is van, melyben az Ulysses előfordul. Mindkettő Illésházy neve alatt szerepel, de egyikről sem lehet egyértelműen ki-

példaként. Egyszer a „Kérdhedd ez koporsót” kezdetű versében emlegeti Ulysses – itt Antenor is megjelenik, tehát jól ismeri a trójai történetet. Ebben az esetben a Balassi fivérek jellemzéséhez példázatként (exemplum) használja fel az antik szereplőket.

Pallásnak elméje, Ulyssesnek nyelve
Mít gondolt vagy szóllott, volt azokban része,
S mindkettőben tetszett Antenornak esze.³⁸

A másik Rimay-szöveg a „Vitézség embernek” kezdetű. Ulysses exemplumként jelenik meg, az embernek fülét „bekötve” kell leküzdenie a gonosz kísértését. Ami lényeges, hogy Ulysses példája és az igaz hit összekapcsolódik, egy pogány ember tettét hozza fel Rimay, majd a következő strófában már Krisztus igaz követését tárgyalja, de nem állít fel közöttük ellentétet.

Mi is Ulyssesnek példáját kövessük,
Ez Circe szavára fülünket békössük,
Beszédét megvessük,
Ő gyönyörűségét csúfoljuk s nevessük.
Idvösségre lelkét, hidd meg, az tarthatja,
Aki végig Christust ép hittel vallhatja,
Bálvánt elhagyhatja,
S ez világnak mézét szívből utálja.³⁹

A két Ulysses-utalás olyan szempontból összekapcsolható, hogy a „Kérdhedd ez koporsót” kezdetűben még Trója ostroma jelenhet meg a háttérben. A „Vitézség embernek” kezdetűben viszont már Ulysses hazatérésének egyik jellegzetes momentumát jeleníti meg, tehát a neküia és a nostos itt is megtalálható.

Pap Balázs fordított pszichológiája⁴⁰ is működik és a fentiek kapcsán talán nem lehet véletlen, hogy Ulysses-utalás nagyon kevés van a korban

jelenteni, hogy tényleg ő lenne a szerző. Az egyik a *Ferendum et sperandum*, a másik *Az Erdélinek siralmas eneke* című vers.

³⁸ Rimay János írásai, szöveggyűjtemény, utószó ÁCS Pál, Balassi, Budapest, 1992, 40.

³⁹ ÁCS, i. m., 101.

⁴⁰ „A vers megszerkesztettsége, kompozíciója és teológiai tartalma mindenesetre egy kellőképpen eruditus szerzőt tételez, de ha az *Istenes* énekek kiadója bevallotta, hogy bizonytalan a kérdésben, honnan venném én hozzá képest a bátorságot, hogy sejtsem: a szerző alighanem Rimay János.” PAP, i. m., 188.

és kettő éppen Rimaynál tűnik fel, emellett még egy egész történet is ki-rajzolható, ha a *Ferendum et sperandum*ot Rimaynak tulajdonítjuk. Ebben a szövegben ugyanis már Ulysses hazatéréséről van szó, bár a versek keletkezési ideje szempontjából ez nem tűnik ki. Az viszont ténylegesen összekapcsolja/összekapcsolhatja őket, hogy az antik alakok és különösen Ulysses mindhárom esetben exemplumként szerepelnek. De mennyire ismerték, ismerhették a korszakban Homérosz műveit? A szövegeket minden bizonnyal olvasták, sőt egy beszercebányai rendtartás tananyaga szerint a végzősök görög eredetiben tanulták Hésziodosz műveit, Homérosz Iliásának első két könyvét, de korábban már olvasták őket latinul.⁴¹ Különböző könyvjegyzékeket végignézve is kiderül, hogy Homérosz szövegeit latinul, görögül, vagy kétnyelvű kiadásban forgatták a XVI. és a XVII. században is.⁴²

Mi bizonyíthatja még, hogy esetleg Rimay János a *Ferendum et sperandum* szerzője? Szövegegyezések⁴³ kimutathatók Rimaynál, de Balassinál is, ez tehát nem feltétlenül döntő érv. Adalék lehet a szerző személyének kiderítéséhez a harmadik strofa és az abban megemlített tükör, mely óhatatlanul megidézi a királytükröket.⁴⁴ Az első „nyomot” maga Eckhardt

⁴¹ KECSKEMÉTI Gábor, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás” – *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Universitas, Budapest, 2007, 169.

⁴² Ezek az adatok nem reprezentatív mintavétel alapján szerepelnek itt, de talán így is szemléltetik, hogy Homérosz műveit ismerték, olvasták. Például: A Dernschwam-könyvtárban Homérosz eposzait „4 kiadvány mutatja be: két *Ilias* latin fordításban (Párizs, 1545, ny. n.; Basel, 1549, Oporinus), egy latin nyelvű *Odysea* (Basel, 1549, Oporinus) és egy görög nyelvű antológia a az *Iliasszal*, az *Odysséával*, a *Hymnival* és a *Batrachomiomachiával* (Velence, 1524, Aldus).” BERLÁSZ Jenő, *Johann Dernschwam könyvtára = A Dernschwam-könyvtár – Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke*, szerk. KESE-RŰ Bálint, Szeged, 1984, 326. (Adattár 12.); Johann Hensel 1580. március 22. Kassa: jegyzékében szerepelnek Homérosz művei görögül és latinul is. Matthias Moldner 1595. február 22. Selmezbánya: a jegyzékében az Odüsszeia görög-latin kiadása található meg. Johann Haunold 1595. november 13. Selmezbánya: a könyvek összeírásából kiderül, hogy az Iliász görög és latin nyelven is megvolt a könyvei között. De Miskolczi Csulyak István könyvtárában is megtalálható volt a két Homérosz-eposz. *Magyarországi magánkönyvtárak I.*, 1533–1657, s. a. r. VARGA András, Budapest–Szeged, 1986, 20, 48, 52, 75. (Adattár 13.)

⁴³ „Az ének versfői: FERENDUM ET SPERANDUM (Tűrj és remélj). Ez a keresztényszoitokus szellemű jelmondat XVI–XVII. századi irodalmi és történelmi emlékeinkben másutt is előfordul. [...] Az Illésházy szolgálatában álló Rimay szintén így biztatja magát egyik versében: »No hát én lelkem tűrj, s tanulj remélneni.«” – *RMKT 17/1.* 613. Eckhardt Sándor a Balassi-szövegegyezéseket is tárgyalja. ECKHARDT, *i. m.*, 387–423.

⁴⁴ „A szakirodalom Rimay műveltségisményét és stílusát vizsgálva természetesen felfigyelt a fejedelmi tükrök jelentőségére.” ÁCS Pál, *Rimay János udvari embere*, Irodalom-

Sándor adja, aki egy lábjegyzetben veti fel, hogy nemcsak Illésházy, de Rimay is utal Ulyssesre, persze ezt nagyon gyorsan mással magyarázza.⁴⁵ Az Illésházyt érintő jellemzéseinek nagy része Rimayra is illik, sőt kapcsolatban is álltak egymással, Rimay minden bizonnyal tudott Illésházy nehéz helyzetéről. A beszédnemek és azok megfontolt használata is Rimayt idézheti.⁴⁶ Nagyon könnyen lehet, hogy tényleg Rimay személyében kell a szerzőt keresni, de előtte két felmerülő problémát kell megoldani. Az első az, hogy Rimayra nem jellemző a kolofonozás, a második, hogy a szöveg nagyon erősen élménylíra jellegű: a lírai én a többes és egyes szám első személyt alkalmazza.

A kolofon használatával kapcsolatban Rimay Balassi-követéséről Szilasi László beszél.⁴⁷ Az ő elemzése mindkét problémát megoldja: „Rimay [...] példás következetességgel felszámolta ugyan a klasszikus, referenciális kolofont, s az ő verseinek az utolsó versszakai egy-két kivétellel immár a versszöveg egészét jellemző fikció integráns részét képezik [...]”.⁴⁸

Itt kell feltenni a kérdést: lehet-e az egész szöveget prosopopeiaként⁴⁹ értelmezni? Mert Eckhardt Sándor következtetéseit nem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. Zavarba ejtő, hogy Illésházy élettörténeteinek momentumai pontosan megfelelnek a költeményben szereplő eseményeknek, de az is látható, hogy Illésházy nem rendelkezett olyan költői készségekkel, hogy megírja a *Ferendum et sperandumot*. Ezek fényében

történeti Közlemények, 1982/5–6, 627. „Rolam vehet ebből mint edgy szép tükörből magának minden példát, / Mert a mint rám osztá tölem ugy el-fosztá szerencse adományát, / Ki kedvemre éltem, kell immár szenvednem, számkivetésnek kinnyát.” *RMKT* 17/1. 354.

⁴⁵ „Érdekes, hogy Rimay is hivatkozik Ulyssesre, mint aki befogta fülét a szirén és Circe szavára, (így kell befogni fülünket a csábító gazdag katolikus egyház ellen), de mindez lehet ovidiusi reminiscencia is.” ECKHARDT, *i. m.*, 418. oldali lábjegyzet.

⁴⁶ „Az antik szónoklattanban különösen jártas ember volt Rimay, magától értetődő dolog, hogy írás közben figyelmet szentelt annak, mikor melyik beszédfajta (genera causae) használja.” ÁCS Pál, *Ratio és oratio – Rimay János verstípusai = Klaniczay-émlékkönyv*, Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére, Balassi Kiadó, Budapest, 1994, 271.

⁴⁷ „Rimay János versei között – mindezek után – egyetlenegy olyat sem találunk, amely klasszikus, referenciális kolofonnal zárulna. Rimay szövegei [...] az Aenigmatípusú zárást úgy értelmezik, hogy a versnek kolofon nélkül, az alap-fikción lehetőséggel az utolsó strófára is maradéktalan következetességgel kiterjesztve, organikusan kell lezárulnia.” SZILASI László, *i. m.*, 97.

⁴⁸ *Uo.*, 100–101.

⁴⁹ Paul DE MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, ford. FOGARASI György, Pompeji 1997/2–3, 93–107.

kell egy olyan szerző, aki tudhatott Illésházy peréről, bujdosásáról, de a megfelelő költői készségekkel is bírt. Ilyen ember pedig csak egy van: Rimay János.

Ő ismerte Illésházyt, élt 1604-ben, Balassi tekinthető a mesterének, Rimay az, aki Ulyssesst hozza fel példának több szövegében is. Illésházy István bujdosása adja az alaphelyzetet, melybe Rimay teljes mértékben behelyezkedik, és Illésházynek kölcsönözve hangját az ő szemszögéből mutatja be a bujdosó/bujdosók életét. Így pedig a fikción belül már teljesen jogosan használható a kevésbé „Aenigma-típusú zárás”. Rimay tehát teljesen eltünteteti saját magát, és Illésházy helyzetébe helyezkedve a versszövegen belül Illésházyvá válik. Nemcsak hangját, de versírói képességét is a bujdosó főúr szolgálatába állítja. Ilyen szempontból az akrosztichon lehet különleges, mert a „Túrj és remélj” felszólítás nemcsak önmegszólításként értelmezhető, hanem itt bukkanhat fel Rimay személye, mert így akár ő szólíthatja fel Illésházyt és más bujdosókat a kitarásra. Viszont a retorikai kidolgozottsággal,⁵⁰ a strófáról strófára változó költői eszközökkel, illetve a Balassi-szövegegyezésekkel mégis leleplezi egy kicsit önmagát. Mindezekkel is a válságban lévő bujdosó(k) helyzetének legpontosabb bemutatására törekszik.⁵¹ Tehát élménylíráként is felfogható a vers, csak nem a szerző élményei, hanem a szerző ismerősének tapasztalatai jelennek meg.

Tanulmányomban a *Ferendum et sperandum* akrosztichonú vers szerkezeti, retorikai felépítését vizsgáltam olyan módon, hogy mely költői képek, eszközök határozzák meg a szöveg felépítését, hogyan lehet nagyobb egységek alapján elkülöníteni. A dolgozat második fele pedig arra tett kísérletet, hogy a szerzőségi kérdésben egy újabb hipotézissel gazdagítsa az eddigieket. A feltevés fő szempontjai az „Ulysses-használton” és egy lehetséges egész versre kiterjedő prosopopeián alapultak, melyek

⁵⁰ „Az irodalmi műről Rimay János úgy vélekedett, hogy az a retorika szabályai szerint előre elgondolt, összeszerkesztett és felékesített alkotás [...]” ÁCS Pál, *Ratio és oratio*, 270. Ezzel Ács Pál lényegében felülírta Zemplényi Ferenc korábbi kijelentését: Rimay „versépítési technikája egyébként is elég laza szövésű: nem volt a szoros, szigorú logikájú gondolatmenetek ember.” ZEMPLENYI Ferenc, *Rimay és a kortárs európai költészet*, Irodalomtörténeti Közlemények 1982/5–6, 606.

⁵¹ „Rimay humanista neosztoicizmusa [...] gyökereit a legmélyebb válságát élő világ valóságába mélyeszi. Így a művek retorikai hajlékonysága és stilisztikai bősége, mely meghatározza poétikáját, nem valamiféle irodalmi ízlés egyszerű túlhajtásával magyarázható, hanem épp a válság állapotának stilisztikai jelölésére szolgál.” AMEDEO DI FRANCESCO, *Rimay János kísérlete a magyar filozófiai líra megteremtésére*, Irodalomtörténeti Közlemények 1983/1–3, klny., 167.

alapján tovább erősödhet az elképzelés, hogy a *Ferendum et sperandum* szerzője Rimay János. Egy dolog azonban biztos: bárki is legyen valójában a szerző, sikerült egy olyan szöveget létrehoznia, mely újra és újra az irodalommal foglalkozók asztalára kerül és újabbnál újabb (remélhetőleg) szakmai vitákra ad még lehetőséget.